

HEGEL A KAUZALITA

IVAN LADISLAV HRUŠKA, Ústav filosofie a společenských věd, Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, ČR

HRUŠKA, I. L.: Hegel and Causality
FILOZOFIA 57, 2002, No 2, p. 97

Hegel was one of the philosophers, who seemingly (and also explicitly) paid only little attention to the conceptual problems of aetiology. The paper deals especially with those parts of his work, in which Hegel sheds light particularly on these problems. It examines and evaluates Hegel's conception of interconnection between entities such as reality, essence, necessity, appearance and causality (as well as causality and time). A special attention is paid to the question of "causa sui" as inherently related to the problem of mutual causation. The paper shows many methodological dangers as well as the lessons, we can still draw from Hegel's aetiological reflections.

Hegelova filosofie je dodnes zdrojem mnoha inspirací, ale i dohadů, "nerozluštitelných" záhad, popř. nedorozumění či dokonce i odmítání. Není naším účelem se takovými reflexemi podrobně zabývat. Jen na okraj připomeňme, že si mnohdy ani neuvědomujeme, jak někdy tak trochu "bloudíme" svojí myslí způsobem, podobným Hegelově výstavbě skutečnosti z čiré myšlenky. Snažíme se z jednoho pojmu odvozovat pojem jiný a podle tohoto pohybu a vývoje pojmů posuzovat pohyb a vývoj mimo pojmů, tj. ve skutečnosti kolem nás ap. Toto tajemné logizující "hegelování" (zdánlivě nepochopitelné - a logickou cestou se ubírající - vyvozování skutečnosti z čisté logiky), které se zdá i mnohým filosofům jako záhadné (až nerozluštitelné), je velmi přitažlivé a odstrašující zároveň. Přitahuje ona tajemnost výsledku, odrazuje šíře a složitost cesty, kterou se k němu Hegel snažil propracovávat. Přesto by měla být jeho logika svérázným způsobem ukazující na ontiku v neustálé zkoumavé pozornosti nejen filosofů. Lze totiž zjišťovat, že v sobě skrývá zárodky (a možná i Hegelem jasně neuvědomovaných) takových popisů skutečnosti, o něž se teprve současná věda (a na reflexi speciálních věd orientovaná filosofie) snaží.

Hegel pojal skutečnost jako vývojové dění absolutní ideje. V tomto smyslu je o *kauzalitě* celé jeho dílo, nejen některá studie či její část, kde se explicitně o kauzalitě zmiňuje. Příčinnost u Hegela je totiž pojata jako nutné kladení určitého konkrétního bytí absolutní ideje či světového ducha v tomto vývoji. A protože i každé hegelovské protikladení a překonávání protikladeného v jeho "návratu" ke kladenému (ale jinak než původně) je také svého typu nutným kladením, lze se právem domnívat, že kauzalita zprostředkuje každý moment pohybu absolutní ideje.²

Co je však neméně zajímavé (a stojí rovněž za zvážením), je Hegelovo vysvětlování zdrojů vývoje absolutní ideje: děje se imanentně, neustále, sám od sebe (tím, že se daná idea obohacuje konkrétními určeními, od nižších plností až po vrcholné totální stádium, jež nakonec zahrnuje vše, čím absolutní idea prošla, jako absolutní duch). O pojmu kauzality v každém hnutí absolutní ideje - nic, jen jedna specifická část, zobrazující

příčinnost mezi kategoriemi podstata a jev, možnost a skutečnost a též ve vztahu k pojmu vzájemné působení. Jinými slovy, Hegel se snažil popisovat "vývoj ideje" jako "vývoj o sobě", bez neustálé explicitní opory o kauzální logické prostředky.

Na druhé straně, všude tam, kde Hegel popisoval přechod od podstatné úrovně do jevové, od méně vyvinutějšího celku k vyvinutějšímu, od zárodečného obecného určení ke konkrétnější a plněji vyvinutému ději atpod. - nenalezneme konstatování, že by takové přechody neměly být zároveň kauzální (resp., jak Hegel zdůrazňoval, že by neměly být kauzálně zprostředkovány).

Při srovnání kategorií idea, vývoj a kauzalita vychází třetí ze jmenovaných pro Hegela jako méně významná, méně často užívaná. Toto spontánní, resp. nepřímé hodnocení kauzality, jež je skryté ve způsobu Hegelova výkladu kategorií, v našem řešení neakceptujeme. Pokusíme se (zejména v dalších částech práce) poukázat na kategoriální i ontologickou rovnocennost příčinnosti a vývoje.

Tam, kde se Hegel na některých místech svých prací zmínil o *kauzalitě* explicitně, činil tak - přes uvedené zvláštnosti způsobu filosofování - natolik významně, že stojí za to jeho myšlenky velmi podrobně excerpovat, promýšlet, popř. na základě souvislosti s dalšími hegelovskými kategoriemi se je pokoušet domýšlet. Budeme čerpat zejména z jeho pozdějšího díla (z roku 1817) *Malá logika*. Podobně jako u Kanta nám poslouží mladší rukopis jako promyšlenější verze staršího³ uvažování o tomtéž.

Skutečnost, podstata, nutnost, jev a kauzalita (a čas). Pro první určení příčinnosti Hegel vybírá a zdůrazňuje, že substance je příčinou, pokud je proti svému přecházení v akcidentálnost⁴ reflektována v sebe, a je tedy původní věcí ([5], 274). Vzápětí upřesňuje a rozvíjí své tvrzení takto: Cesta substance kauzalitou je tudíž kladením, v němž je samostatnost negativním vztahem k sobě, v němž z rozlišení a zprostředkování vzniká původnost navzájem samostatných skutečností ([5], 278). Je však potřebné neopomíjet, že od substance k jejímu plnějšímu objevení se ve skutečnosti vede poměrně dlouhá cesta, která není jednoduchým (či dokonce nějakým jednorázovým) procesem. Jak příčina postupně působí, vzniká z ní (stejně postupně) účinek, což Hegel vyjádřil takto: "Substance překonává reflexi v sebe či svou pouhou možnost, klade se jako záporo sebe samé a vytváří účinek, tedy skutečnost, jež je tak pouze kladená, ale skrze proces působení zároveň nutná." ([5], 274)

Jak těmto poměrně úsporně vyjádřeným slovům porozumět? Bez kauzality není skutečnosti. Takové významné ontologické ohodnocení příčinnosti je zvoleno Hegelem.⁵ Tam ve skutečnosti, kde je příčina, tam nutně vzniká účinek. Podstatnější souvislosti této skutečnosti se projevují tak, že se klade jako specifické zprostředkování, jež nazýváme (s Hegelem) kauzalitou. Jinými slovy, než se k jakékoliv skutečnosti dospěje, musí se kauzálně projevit podstata. Anebo opačně: jevy skutečnosti jsou kauzálně o-podstatněny (k příčinnosti patří i substancionálnost i akcidentálnost, nejen jedna sama, nejen druhá, samostatně). Možnosti dalšího ontického vývoje se s příčinnou nutností přeměňují v určité konkrétní skutečnosti, které nastávají jako kladení, resp. jako působení (či způsobování) účinku příčinou.

Ponecháme-li hegelovskou reflexivitu či reflexivnost ve sférách logizace či noetizace ontického, pak je kauzální proces překonáváním úrovně podstat (či substancí) do

úrovně jevů (resp. akcidentů). Tam se setkává i s nahodilostí a další přechodovostí (přechodností), ač je z jiné úrovně nutným a vytrvalým (neustále se nutně objevujícím) procesem. A protože je kauzální proces způsobem přecházení substancionálnosti skutečnosti (skutečností) v akcidentálnost skutečností (skutečností), nelze příčiny a účinky hledat, zkoumat či ovlivňovat jen a jen v povrchovosti uskutečňujících se procesů. To by byl jen povrchní přístup ke kauzalitě.

Příčinu a účinek nelze od sebe oddělovat. Kde je jeden člen, tam je i druhý. Důvod je podle Hegela zejména to, že původnost příčiny je překonávána v účinku, v němž se stává kladeností. Tím však příčina nezmizela, že by skutečnost byla pouze účinkem. Teprve v účinku je příčina skutečná a příčinou ([5], 274). Jinými slovy, a opět s Hegelem, o příčině říkáme, že je příčinou, jen pokud má účinek, účinek je jen potud účinkem, pokud má příčinu ([5], 275). Ještě silněji zní u Hegela to samé takto: "Teprve v účinku je příčina skutečná a příčinou." ([5], 274) Doplňme opačně: Teprve z příčiny (z jejího působení) se účinek uskutečňuje a je účinkem.

Tak se dostáváme těsně před hranici otázek kauzality a času. Je jich celá řada.⁶ Jedna z nich zní: jaký je časový vztah příčiny a jejího vlastního účinku? Z hegelovských formulací vysvítá, že časová diference mezi nimi není: když trvá tvorba účinku příčinou, trvá i tvoření účinku z příčiny. Pokud toto tvoření je završeno, mizí nejen příčina, ale i její účinek (a nastupuje dění skutečnosti v jiných kauzálních relacích). Příčina a účinek jsou (jak jsme viděli již dříve) proti sobě⁷ rozdílné - jako kladoucí a kladené ([5], 275) vlastnosti jednoho a toho samého obsahu skutečnosti, který se ve svém vývoji svým kauzálním děním sám sebou nutně (tj. v poměru své příčiny a svého účinku) bezprostředně zprostředkovává. Nelze mezi ně již nic vložit. Jsou vnitřně diferencovaným děním jednoho a téhož (kladoucí a kladená část skutečnosti jsou jednou uskutečňovanou skutečností). Současně s děním příčiny se děje i její účinek. Hegel (poněkud dřív)⁸ doslova říká: "Kdyby příčina ještě neúčinkovala anebo by již přestala existovat, nebyla by příčinou." ([6], II, 196) Ještě naléhavěji připomíná Hegel stejnou relaci času a příčinnosti těmito výstižnými slovy: "Když zmizí příčina účinku, zmizí i účinek, resp. účinek již není účinkem, ale je lhostejnou skutečností." ([6], II, 196) Skutečnost tedy nemizí, ale je pouze v procesu proměny (danou konkrétní kauzalitou určenou). Jiné vývojové dění skutečnosti s jinou kauzalitou se odehrává jinde a dál. Avšak opět vždy platí znovu a znovu ono dřívější (a příznějme - někdy málo připomínané) Hegelovo konstatování: "Příčina hasne ve svém účinku. Tím vyhasl i její účinek." ([6], II, 196)

Jak nás poučuje sám Hegel, není kauzální proces nekonečně trvajícím: V běžném významu je konečný, resp. příčina je konečná, i účinek je konečný, pokud si jako konečné představujeme jejich konečné obsahy, jako dvě odlišné samostatné existence ([5], 275). Příčina jako původní věc, má určení absolutní samostatnosti a trvání udržujícího se proti účinku ([5], 274). Samostatnou existencí jsou příčina a účinek jen tehdy, když u nich abstrahujeme od příčinného poměru ([5], 275). Přitom nejde jen o proces abstrakce. I jinak je kauzalita (v poměru příčiny a účinku, resp. takový kauzální poměr) ([5], 275) určena jako konečná.

Hegel k tomu doplňuje i příklad: Déšť jako příčina a vlhkost jako účinek jsou jedna a táž existující voda. Pokud jde o formu, odpadá v účinku (vlhkosti) příčina (déšť); tím ale odpadá i určení účinku, jenž není bez příčiny ničím, a zůstává jen indiferentní

vlhkost ([5], 274). Děj pokračuje jako existující skutečnost (a jistě i za přispění jiné příčiny a projevu jiného účinku). Pádem jednoho vztahu příčiny a účinku skutečnost nemizí.

Podle toho, že se v kauzálním poměru (v konkrétním vztahu konkrétní příčiny a konkrétního účinku) projevuje podstata určité skutečnosti, která přechází v určitou variantu svého projevu, resp. ve svůj konkrétní případ, lze soudit, že problém konečnosti kauzálního poměru (či kauzality takto konkrétně určité) ústí do vztahu kvalitativní určení konkrétních celků. Ty konkrétní nejsou nějakým bezbřehým způsobem nekonečně rozsáhlé. Jsou vždy konkrétně ohraničené (což Hegel na jiných místech než při přímém explicitním zkoumání kauzality doplňuje pojmy míra kvality a kvantity, přechod, přerod celku v jiný, vyvinutější celek ap.).

"Causa sui" a vzájemné působení. Lze předeslat, že otázky "causa sui" (doslova: "příčiny sebe samé")⁹ a vzájemného působení se staly pro Hegela problémem,¹⁰ v němž se mj. jasněji vyjevilo, že absolutní idea je "sebe rodící mocí".¹¹ Problém konečnosti kauzality se pokusil Hegel "překročit" a vyřešit v několika způsobech řešení otázky vzájemného působení v příčinnosti¹² a s ní související otázkou, zda-li a jak může být příčina příčinou sebe samé.¹³ Posud'me tento Hegelem akcentovaný aspekt kauzality podrobněji v dalším výkladu.

Na úvod svého vidění "causa sui" Hegel nejdříve poměrně rychle odsoudil jednostranné řešení¹⁴ vztahu bezprostřednosti a zprostředkovanosti.¹⁵ Svoji vlastní koncepci "příčiny sebe samé" však hledal relativně náročně a složitě. Zpočátku navrhl jedno řešení, vzápětí se k němu vracel, "obracel" jeho stránky "naruby", neustále jej doplňoval - až připojil k problému "causa sui" i rozbor vzájemného působení příčiny (resp. příčin) a účinku (resp. účinků). Jejich tajemné souvislosti, záhadnosti a komplikovanosti se Hegel nezbavil ani za pomoci pružné přechodnosti svých pojmů a logické pronikavosti svého filosofování. Dost možná, že tušil, že je nelze snadno obejít, protože naléhavě souvisí s otázkami: Odkud, proč, jak a kam se vývoj děje? Z čeho vzniká taková vyvíjející se skutečnost (skutečný vývoj)? Ze sebe či z jiného? Kam se vyvíjí skutečnost? (K sobě či k jinému?).¹⁶

Své vlastní úvahy Hegel uvozuje konstatováním "absolutní pravdy" příčiny: příčina je o sobě a pro sebe "causa sui", ("effectus sui" je totéž) ([5], 363). Ihned si však začal uvědomovat, že vysvětlování tohoto problému nemusí být jednoduché, že logicky hladké přechody od totožnosti k rozdílnosti v kauzalitě (o které v tomto případě Hegelovi šlo - a navíc na pozadí vývoje absolutní ideje) nemusejí být každému čtenáři snadno zřejmé. Jak jeho myšlení přivést k tomu, že příčina je příčinou, ale je i účinkem? Jak jej přesvědčit, že i účinek je nejen účinkem, ale i příčinou? Jak se z jednoduché totožnosti pojmů ocitnout v jejich určené rozdílnosti a od ní dospívat k obsažnější, vnitřně diferencované, nové totožnosti těchto pojmů? Příčina se totiž, jak uvádí přímo Hegel: "vymezuje nejen jako příčina (jako něco kladoucího - pozn. aut.), ale střídavě též jako něco kladeného, tj. jako účinek. Účinek pak má nějakou jinou příčinu" ([5], 275). A dále: "Na základě své totožnosti s příčinou je účinek určován nejen jako účinek, ale i jako příčina." ([5], 275)

Nelze tomu v prvním zamyšlení rozumět tak, že Hegel "střídá" příčinu s účinkem, aby se mu vyvíjející se skutečnost "nerozpadla" (na jedné straně) jen na samotné příčiny, jež jsou příčinami sebe sama - a jen na samotné účinky, jež jsou účinky sebe sama (na straně druhé)? A nejen to: nevzdaluje se Hegel od "nebezpečí rozpadu" vyvíjející se skutečnosti i konstatováním spojitosti konečného s nekonečnem? Vždyť v jednom jeho smyslu je příčina konečná, a v jiném nikoliv. Říká: "Tam, kde účinek má jinou příčinu, vzniká postup od účinků k příčinám do nekonečna (sestupný proces) - a též tam, kde příčina má opět jiné účinky, a tak dále, donekonečna (vzestupný proces, od příčin k účinkům - pozn. aut.)." ([5], 275) Ale nehrozí tím něco dalšího? Totiž: vznik dvou kontinuálních kauzálních řad (se střídáním příčin a účinků uvnitř každé), které od dané, míněné "dvojice" příčiny a účinku odbíhají do nekonečna, každá do jiného. Není právě taková Hegelova představa toto implikující skrytým projevem nějakého lineárního kontinualismu?

Pojmově složitý výklad Hegel nejdříve prohlubuje dalším tvrzením o totožnosti a rozdílu příčiny a účinku.¹⁷ Příčina je příčinou, jen když má účinek, a účinek je jen potud účinkem, pokud má příčinu ([5], 275). S neztenčenou logickou rychlostí, náročností a intenzitou však Hegel (jakoby jedním dechem) doplňuje: "Příčina není jen příčinou něčeho jiného, nýbrž také příčinou sebe samé, a účinek je nejen účinkem nějaké od něho odlišné příčiny, nýbrž i svým vlastním účinkem." ([5], 275) Tím se Hegel dostává do dílčího finále svého uvažování o kauzalitě: "Příčina je sice i účinkem a účinek i příčinou, ale příčina není účinkem v téže souvislosti, v níž je příčinou, a účinek není příčinou v téže souvislosti, v níž je účinkem." ([5], 275-276)

V tomto smyslu se Hegel vrátil ke zdůraznění specifiky a svéráznosti kauzality a kauzálních pojmů. (Před tímto akcentem totiž několikrát vyjádřil jejich přechodnost z jiného či přechodovost do jiného.) Postaral se tak, aby se vlivem pohledu na souvislosti (totožnost) příčiny a účinku nesmazávaly či neopomíjely jejich rozdíly. Zvláště při promyšlení problémů "causa sui" a "effectus sui" to může někdy hrozit. Obrazně řečeno, jsou tyto formulace jakoby "sebezavinutím" příčiny do sebe a účinku do sebe. Proto je důležité chápat je vždy též v souvislosti s oním prvním ze třech konstatování o kauzalitě, tj. konstatováním o existenci příčiny jen ve tvorbě účinku - a zároveň konstatováním o existování účinku jen jako tvoření se z příčiny. Na to navazují nekonečné kauzální řady, které může určitý úhel pohledu na kauzální sledy objevit, z výše uvedeného sice vyplývají, ale nevyčerpávají se tak ve svém určení. Hegel je doplňuje jiným "sebezavinutím" - již ne příčiny do sebe v podobě "causa sui", ale, jak uvádíme na jiných místech, do nekonečna se rozšiřujících kauzálních řad v podobě jejich "vzájemného působení" (resp. řad příčin, řad účinků).

Jak takovým formulacím Hegela ještě lépe rozumět? Jak je srovnat s běžnou zkušeností každého člověka, který kauzální pojmy používá? Jak vztáhnout toto hegelovské určení "příčiny jako příčiny sebe samé" (resp. "účinku jako účinku sebe samého") na vědecky fundovanou a mnohdy i přesně experimentálně ověřovanou kauzální zkušenost a na takovou vědou užívané kauzální pojmy?

Lze se domnívat, že zdůraznění svébytnosti příčiny (a účinku) by nemělo být bez hranic. Ani příčina ani účinek nestojí jako zcela samostatné události onticity. Jejich svébytnost lze vyjádřit i jemněji. Domníváme se, že Hegel mířil k poznatku o tom, že

příčina je svým obsahem, kvalitou a do značné míry i kvantitativně již vším podstatným, co "potřebuje" k nutnému vzniku daného účinku. Podobně účinek by analogicky podle této úvahy měl být vším podstatným, co by ve vztahu ke kvalitativnímu určení tohoto děje mělo z příčiny nutně vznikat. Obrazně řečeno, v příčině má vše podstatné, co ke svému vzniku "potřebuje". (V obou případech použitím termínu "potřebuje" se nemá na mysli nic výhradně lidského ap.).

Hegel se snažil "unikat" před problémem nekonečnosti nejdříve představou o "zavinutosti" příčiny do sebe. Vzápětí však - ve stejném vyznění - připojoval jinou "zavinutost": vzájemného působení do sebe.

V kauzalitě je kladenost podle Hegela současně i předkladeností. Z toho vyplývá, že je tu nějaká substance, na kterou příčina působí (a viděli jsme, že zprostředkovaně). Tato substance je nejen pasivní (zakouší působení - pozn. aut.), ale i aktivní. Překonává předem kladenou bezprostřednost a tím překonává i aktivitu první substance. Tím (pro Hegela - pozn. aut.) přešla příčinnost v poměr vzájemného působení ([5], 276). "Vzájemné působení je kauzální vztah kladený jako úplně rozvinutý." ([5], 277)

Termín vzájemného působení má pro Hegela (a pro jeho vidění kauzality) jednu velkou výhodu: alespoň myšlenkově je (tímto pojmem) pozastaven "zpětný únik" příčin do jednoho nekonečna a "dopředný odlet" účinků do druhého nekonečna. Přímou říká: "Postup příčin a účinků do nekonečna je překonán, když je taková přímočará cesta ohnuta a zahnutá zpět do sebe. Toto ohnutí nekonečného postupu v poměr uzavřený do sebe se v jednoduché reflexi, resp. v bezmyšlenkovitém opakování jeví jako vzájemný vztah jedné příčiny a nějaké jiné příčiny" ([5], 276) (popř. vzájemný vztah jednoho účinku a nějakého jiného účinku, atd. - pozn. aut.).

Přes všechna předchozí vychvalování pojmu vzájemného působení Hegel jeho význam poněkud snižuje: není v něm údajně příčinnost kladená ve svém pravdivém určení ([5], 276), popřípadě stojí v něm takřkajíc na prahu pojmu ([5], 278). U takového jednoduchého, vnějškovitého poznání kauzality, tj. viněné z pozic "jednoduše reflektovaného" vzájemného působení, se Hegel ani podrobněji nezastavuje. Téměř ihned (sice ne v jedné větě, ale v jednom odstavci) přistupuje k náročnějšímu určení: "Vývoj tohoto vztahu, toto vzájemné působení je však samo střídáním rozlišování, nikoliv ale příčin, nýbrž momentů, v nichž je v každém kladen jeden moment (příčina je příčinou v účinku)¹⁸ a naopak kladen rovněž i druhý moment." ([5], 278)

Dodejme, že tím však Hegel poněkud podstoupil od zkoumání jiných možných eventualit výskytu či existence vzájemného působení. Zejména se to může týkat problému vzájemného působení určitých momentů skutečnosti (jako určitým způsobem a netotožně opodstatněných projevů) již v samotné příčině.¹⁹

Poodstoupení "ukazuje" Hegel přímo tvrzením i na výmluvných příkladech. Bez okolků hodnotí výše vyzvedávané vzájemné působení jako nedostatečné. To tehdy, když se (a) zkoumání kauzality děje pomocí postupu, v němž je plně rozvíjena do vzájemného působení²⁰ jdoucího donekonečna a (b) zjišťujeme, že zkoumání kauzality věci je vzhledem ke zmíněnému postupu do nekonečna nedostatečné ([5], 277). Máme pak co dělat jen se suchým faktem a požadavek zprostředkování, o nějž při použití kauzality jde, zůstává neuspokojen ([5], 278). Nedostatečnost aplikace poměru vzájemného působení tkví v tom, že není ekvivalentem pojmu a je nutno jej teprve

pojmově uchopit - tím, že se obě jeho stránky neponechají v bezprostřední danosti, nýbrž jsou poznány jako momenty něčeho třetího, vyššího, pojmu ([5], 278).

Hegelovský pojem je součástí výkladu poznání a myšlení člověka. V systému vývoje absolutní ideje zastupuje "idea" často člověka samotného, pojatého jako subjekt aktivity, jež je onticky založena. Lze tudíž usuzovat, že i pro oblast mimo člověka i mimo živou přírodu vůbec jde Hegelovi o zdůraznění vývoje onticity (děného právě prostřednictvím kauzality). Jistou tautologií anebo cykličnost poznatků o vzájemném působení v kauzalitě je nutné překonat jejich vřazením do obrazu ontického příčinně uskutečňovaného vývoje.

Jak k tomu uvádí Hegel, toto čisté střídání (vzájemné působení v kauzalitě - pozn. aut.) je odhalenou či kladenou nutností. Nutnost je nejdříve poutána jako skrytá identita (v identické onticitě - pozn. aut.). Cesta substance kauzalitou je jejím osamostatňováním, kladením - přičemž z rozlišení a zprostředkování vzniká (nová - pozn. aut.) původnost navzájem samostatných skutečností (jež jsou každá opět samostatně identické) ([5], 278-279). Tím se Hegel, dle našeho mínění, propracoval k finálnímu začlenění kauzality do svého systému vývoje absolutní ideje. Jeho spojení skutečného vývoje a kauzality, jako jejího nutného zprostředkování ze skryté nutnosti (z možnosti) do skutečnosti různorodých a osamostatňujících se entit vývoje, je poučné i mimo tento systém.

V příkladech tyto problémy, slabiny a nezbytnosti "překonání" jisté tautologie vzájemného působení v kauzalitě Hegel potvrzuje a dokřesluje: Historické bádání se zabývá nejdříve otázkou, zda charakter a mravy nějakého národa jsou příčinou jeho ústavy zákonů, či zda jsou naopak jejich účinkem. Potom se zkoumá jejich vzájemné působení (v tom smyslu, že příčina je příčinou i účinkem a účinek je účinkem i příčinou) ([5], 277-278). O kousek dále příklad prohlubuje: "Díváme-li se například na mravy Spartanů, jako by byly účinkem jejich ústavy, a naopak, díváme-li se na tuto ústavu, jako by byla účinkem jejich mravů, může to být uvažování správné, ale s jeho pomocí nelze ve skutečnosti pochopit ani ústavu, ani mravy tohoto národa." ([5], 278) Nejinak je tomu při zkoumání přírody, zejména živého organismu. Jeho jednotlivé orgány a funkce se nacházejí v poměru vzájemného působení ([5], 277).

Lze soudit, že v příkladech Hegel popsal procesy, které na sebe vzájemně působí tak, jak později popsala kybernetika v autoregulačních systémech (i když odlišné úrovně pro případ lidské společnosti a živých organismů). Procesy přímé a zpětné vazby jsou propojeny a zajišťují specifikum fungování, přežití, reprodukce a tedy i vývoje daných entit (jednou prostřednictvím genů, jindy za pomoci předávání kulturních hodnot a individuálních zkušeností atpod.).

Jmenované "poodstoupení" od vzájemného působení je výrazem snížení jeho významu Hegelem na úkor akcentování pojmu ([5], 278) (pojmu "jako takového", onticky pojatého stádia vývoje absolutní ideje). Nedostatečnost aplikace poměru vzájemného působení tkví v tom, že tento poměr, místo aby byl považován za ekvivalent pojmu, je naopak nutno teprve pojmově uchopit. To se děje tak, že se obě jeho stránky neponechají ve své bezprostřední danosti, nýbrž jsou poznány, jako momenty něčeho třetího, vyššího, což je právě pojem ([5], 278).

Lze se ptát, zda vysvětlení živé přírody²¹ a lidské společnosti je totéž? Asi ne. Přesto se o tom nijak Hegel nezmiňuje, i když obsahově konkretizuje pojem: pravdou nutnosti je svoboda a pravdou substance je pojem - jímž je samostatnost, která je odpuzováním od sebe v různé samostatné momenty a jako toto odpuzování je se sebou identické (a přitahuje se - pozn. aut.) a je tímto zůstávajícím u sebe střídajícím pohybem jen se sebou ([5], 279) (momentů substance - pozn. aut.). Jinak řečeno, takové řešení by mělo podle Hegela postačovat i pro živou přírodu.²² Snad ano, ale dělo se tak zhruba 130-150 let před vznikem kybernetiky jako vědy o řízení v živých organismech a u člověka (individuálně a společensky, tj. i historicky) a v jím tvořených umělých kybernetických systémech. Ještě později, ve 2. polovině 20. století, molekulární genetika a jí fundovaná populační genetika a syntetická věda o bioevoluci ukázaly, že ani pro člověka není svoboda vrozenou geneticky kontrolovanou vlastností. Jistá nutná (vždy nějaká) míra svobody v okolí - s danými horními a spodními hranicemi - je pro vrozeného jedince výzvou a příležitostí k jejich překonávání, podřizování se jim anebo k pokusům o ovlivnění ke změně jejich vývojové dynamiky.

Z čistě noetického hlediska je pojem příležitostí pro pravdivé poznávání podstat. Ontická substance se však pojmem nestává "sama" od sebe: jde o složitý, náročný, někdy po staletí a generace trvající proces, v němž se některé pojmy tvoří, ověřují, upřesňují, některé se mění, ba i zavrhuje, odkládají (jako např. pojem "flogistonu" při odhalení procesů oxidování v podstatě hoření ap.). Moderní matematika a některé další vědy dokonce vytvářejí pojmy a jejich souvislosti předem, ještě před hledáním jejich eventuálních ontických korelátů (ať v objektu či subjektu). Běžná úroveň myšlení navíc pracuje s relativně vágními pojmy. Vedle nevýhod to přináší i výhody: větší pohyblivost a pružnost běžného pojmového světa při jeho zpřesňování (na základě běžné zkušenosti anebo absorbováním z vědy).

Až na samý práh pojetí obsahu příčiny jako specifického vzájemného působení se Hegel v podstatě přibližuje ve velmi hutně nastíněném úvodním odstavci²³ §155: ([5], 277) Určení, fixovaná ve vzájemném působení jako rozdílná (ale o sobě jsou tímtež). Jedna stránka je příčinou. Právě tak se předpokládá nějaká jiná příčina (a působení na ni). Rozdíl mezi těmito označenými příčinami, označenými jako dvě, je prázdný: je tu jen jedna příčina, jež se ve svém účinku jako substance ve svém působení osamostatňuje ([5], 277).

Buď by tu byla jen a jen jedna (v podstatě tatáž) příčina, která by byla "causa sui" a vše, co by tvořila, by bylo (v podstatě) jí samou, bezprostředně i zprostředkovaně. To by byla varianta myšlení, ubírající se od Hegela ke Spinozovi (a snad, v eventuální nekritické modifikaci tohoto způsobu úvah ještě dál, směrem k teologizujícímu²⁴ ontologismu). Taková příčina by byla "první" jako původní, předkladená a předpokládaná - a současně (v podstatě) i jako každá jiná, kladená (když rozdíl mezi každým vytvořeným druhým a vytvářejícím, prvním, by byl obsahově prázdný).

Anebo by tu byla jedna neustále se ("sebe") proměňující příčina, která "jak by se kladla" a "tak by zanikala" ("sebe" by vyvolávala a tím by i "sebe" zapuzovala) - a v tomto zanikání (z negování "sebe") by zase vznikala ("sebe" potvrzovala) - a "sebe" tak ze "sebe" vyvíjela. Touto formulací tušeného významu bychom se nejspíš nejvíce blížili Hegelově koncepci vývoje absolutní ideje.

Třetí nabízející se alternativou Hegelova určení vzájemného působení by bylo konstatování: není dvou příčin ve vzájemném působení (není v něm ani více příčin), ale samo vzájemné působení je příčinou - coby substance, která se v takovém působení teprve osamostatňuje ([5], 277). Taková substance ale není nějakou "statikou", nějakým "trváním", nýbrž (řeceno s Hegelem) toto její kladení je jejím bytím ([5], 277), které překonává - v každém dalším a neustávajícím kladení - svou původnost ([5], 277). Jinými slovy, neustále se kladoucí a sebe překonávající původnost (coby substance, ne "pod" - "stava" jako taková), jakož i vývoj tohoto. To by ale již nebyl Hegelem viděný do sebe všezahrnující²⁵ a generalizující²⁶ vývoj absolutní ideje, ale konkrétní vývoj konkrétní ontické reality.

* * *

Hegelova iniciativa na poli kauzality je nejen poutavá, ale i významná. Pokusil se reagovat na dobové kladné traktování kauzality posunem problému příčiny k problému vzájemného působení. To tehdejší vědám v logice obsahu přísného pojetí kauzality poněkud chybělo. Zůstal však stát v polovině cesty. Vzájemné působení, jeho přednosti a zejména slabiny, jej dovedlo na samotný práh evolučně ontologického zkoumání kauzality.

Poznámky

¹V tom dobrém slova smyslu: bloudění jako příjemná procházka snovým světem, jako procházka vysněnou skutečností, která "zapomíná" na smrt, krev, obtíže a "brouzdá" se jiskřivou rosou v trávě na louce plné kvítí, osvětlené "věčným" hřejivým sluncem ap. Ne nadarmo je někdy Hegel přiřazován k některým typům německého, evropského či dokonce i světového romantismu.

²Řekli bychom dokonce, že všude tam, kde se děje vývoj, děje se i kauzalita - anebo jasněji, není nekauzálního vývojového dění skutečnosti. (Tak zřetelně ale Hegel kauzalitu do každého momentu vývoje neumístoval.) Svým způsobem tak zasáhl do dosud neutichajících diskusí o vztahu kauzálního spojení (zřetězení) a logického vyplývání (v nejširším slova smyslu).

³Tim máme na mysli jeho práci *Věda o logice*, kterou napsal a vydal v letech 1812-1816.

⁴Přecházení v tzv. "případkovost", resp. v konkrétní případ skutečnosti - pozn. aut.

⁵V jiném vyjádření bychom mohli říci: kauzalita je stejně ontická jako skutečnost. (Poznamenejme, že kategorii skutečnosti v této práci speciálně nezkoumáme.)

⁶Například: Co je ontičtější, co je na čem a jak závislé či co od čeho je existenčně odvislé, (zda kauzalita či čas)? Jak se děje čas mezi příčinou a účinkem (tj. to, o čem se výše kratičce zmiňujeme)? Jaký je časový vztah mezi vzdálenější příčinou a účinkem - a navíc, může se takový děj účinku "vrátit" cyklicky zpět? Může vlastní účinek zpětně působit na svou vlastní příčinu v čase "po" svém vzniku? Je vždy tam, kde čas plyne, i kauzalita? Je čas nejen uvnitř vztahu příčiny a účinku, ale i v příčině (jako procesu) a uvnitř účinku (jako procesu)? Ani tímto výčtem počet možných otázek po vztahu kauzality a času nekončí.

⁷Domníváme se, že příčina se neurčuje vůči svému účinku časem a účinek se neurčuje vůči své příčině časem. Jejich určení (té příčiny, toho účinku) je jiné. Lze je určit do značné míry i vzájemně, což také zvolil a zkoumal Hegel. (A propos. Samotný problém času není speciálním předmětem této studie. Pokud jej někde zmiňujeme, je to proto, že tak bylo u zkoumaných autorů.)

⁸V dřívější práci, kde se o kauzalitě též zmiňuje, nalézáme někdy formulace velmi spletité, přesto zajímavé. Například: Příčina je vzhledem na účinek prvotní. Substance (která je skutečná jen jako příčina) však nevychází z akcidentalita tak, jakoby akcidentalita byla "předem"

(uvozovky vložil autor této statě) čímsi jiným a jen nyní by byla kladená jako určenost. Obě dvě (v nichž kladení a kladenost "obstarává" kauzalita - pozn. aut.) jsou jednou aktuozitou. Absolutní aktuozita je takto příčinou, mocí manifestující se substance, která to, co je akcident, kladenost, bezprostředně vykládá jeho stáváním se, klade ho jako kladenost, účinek.

⁹Podle Hegela je "effectus sui" - účinek sebe samého - totéž ([5], 274).

¹⁰Na pozadí problémů "causa sui" a vzájemného působení v kauzalitě řešil Hegel i složitě otázku konečného (v kauzalitě, konečné příčiny, konečného účinku ap.) a nekonečného (v kauzálních řadách ale i - konec konců - ve vývoji absolutní ideje).

¹¹Absolutní idea dospívá podle Hegela prostřednictvím svého vývoje, resp. "sebevývoje", k sobě samé, např. k absolutnímu duchu (ve smyslu vývoje od "subjektivního ducha" k vyvinutějšímu "objektivnímu duchu" a posléze k obojí zahrnujícímu stádiu vývoje v podobě "absolutního ducha" ap.). Problém absolutního ducha však Hegel neřeší v partiích o kauzalitě (alespoň ne přímo).

¹²Tj. např. vzájemného působení příčiny a účinku, vzájemného působení kauzálních řad příčin a kauzálních řad účinků ap.

¹³Pravděpodobně chtěl nějak vyjádřit, že se kauzalita vyskytuje "ne jen" v "některém" konkrétním konečném případě projevu určité podstaty, ale i při projevech "všech" podstat.

¹⁴Bylo tomu tak v poznámce o Jakobihovi řešení spinozovského problému "causa sui". Jakobi v něm reagoval (v *Dopisech o Spinozovi* z roku 1785) na některé názory Mandelssona, které se týkaly chyb v interpretaci dějin filosofie. Dopustil se přitom jistých jednostranností: zejména posuzoval konečné a nekonečné - a podobně i zprostředkované a bezprostřední - odtrženě od sebe ([5], 274).

¹⁵Hegel mínil, že veškeré bezprostřední je zprostředkováno. Prokazoval to mj. na problému vědomí, (které je podle něj zprostředkováno učením a vzděláváním). V konkrétním příkladu doslova uvádí: že vědomí o součtu čtverců nad odvěsnami, jež se u pravoúhlého trojúhelníku rovná čtverci nad přeponou, je sice dosahováno "bezprostředně", ale přesto se to člověk učil a je o tom přesvědčen prostřednictvím důkazů ([3], III, 390-391).

¹⁶Lze se domnívat, že Hegel při řešení těchto otázek zprostředkovaně (nepřímo) platil jistou daň svého obdivu, zahleděnosti, úcty a místy i snahám po "čistě logizujícím" překonávání některých zobecňujících principů fyziky 17. a 18. století. Pokusíme se velmi stručně naznačit, jak se Hegel může jevit jako svého druhu filosofický démon, který se snažil reflektovat newtonovsky fyzikalistický plán vývoje universa - a dospíval ke svému logicko-filosofického plánu "uni-verzálního vývoje ducha" (a jak je známo: před, při i po newtonovsko-fyzikalistickém uviverzu).

Takzvaný laplaceovský tajemný mužiček byl vtípnou a výstižnou parafrází na snahy některých matematizujících fyziků té doby vypočítat všechny události minulosti a budoucnosti silami jedné bytosti v přítomnosti. Aby tomu tak mohlo být, "musela" by tato bytost oplýval nevšedními vlastnostmi, zejména udržet v paměti všechna přítomně zjištělná data všech událostí skutečnosti a vypočítat z nich všechny události ostatní (minulé a budoucí). Tento démon, který - obrazně řečeno - mohl strašit právě jednoho ze zakladatelů teorie pravděpodobnosti, fr. dělostřelce a matematika jménem Laplace, byl neskutečný. Proto (i proto) se zmíněný matematizující fyzikalistický "fatalismus" nikomu reálně nezdařil (v podstatě šlo o problém vztahu reálné nutnosti a reálné nahodilosti, zvl. v souborech tzv. hromadných procesů, jak se později začalo toto uskupení událostí nazývat). O Laplaceovi srovnej ([7], 474).

Domníváme se, že to nebyl nezdar metodických, psychologických či technických možností paměti a pamětí. To bychom dnes mohli předpokládat, že konstrukcí dostatečně robustního výpočetního systému s dostatečně rychlou a kapacitní pamětí by takový úkol řešitelný byl. Možná je to dosud sen některých programátorů či projektantů moderních komputerizovaných systémů či informačních technologií. Z ontologického hlediska, které naznačil paradoxně již sám Hegel, je to jen sen.

Ani sám Newton nedospěl k formulaci plné minulosti a budoucnosti. Je obecně známo, že veřejně kapituloval před problémem "počátku". Jeho "dokonale" se pohybující systém těles, planet, Slunce (a dalších hvězd) měl za "prvního hybatele" nefyzikální a matematicky nevypočitatelnou bytost. O Newtonovi srovnej ([8], 481 aj).

Hegel podobně (ale ne totožně) jako Newton a další usiloval pochopit a vidět celou skutečnost v jednotlitém kontinuálním proudu. Nebyl však pro něj zcela "vyhlazeným" tokem. Představil jej jako dramatické přetváření vnitřního obsahu vyvíjející se absolutní ideje.

Kořeny takového vývoje absolutní ideje měly podle Hegela sahat i před přírodní skutečnost - až po jistém exkluzivním vývoji jen v sobě, jen v logickém, se tato idea (již obtěžkána tímto předchozím vývojem) ocitá v přírodě. Pro přírodu tedy (oproti Newtonovi) Hegel "našel počátek" všeho vyvíjejícího se dění: popsal jej však plastičtěji a podrobněji, než jedním termínem. Místo dat o událostech skutečnosti a dokonalé paměti nějaké bytosti užil Hegel velmi široký soubor obsahových určení pojmů a jejich souvislosti. Mezi nimi (a s nimi i dál) "rozprostřel" příležitost pro kontinuování pohybu a vývoje (byť jen jako metamorfózy absolutní ideje či absolutního ducha).

Poznamenejme ještě, že u mechanických a materiálních procesů se kontinuitu Hegel snažit chápat jako obsah neměnicí "sdílení". Takovou svého druhu aktivní "inponderabilitu" (tj. těžko do češtiny převoditelný hegelovský termín, který lze v určitém přiblížení pochopit jako "nematerialitu" - pozn. aut.) však neužil pro vývojové proměny obsahu své absolutní ideje směrem k absolutnímu duchu. V takové (duchovní) sféře se pokusil o postižení kontinuity jiného typu (která se děje formou jakéhosi duchovního "proměňování", resp. se jedná o proměny ontologicky pojaté obsažné logicity, tedy nejde jen o pouhé nezkraslené duchovní sdělování). Srovnej ([6], 363).

¹⁷Hegel toto prohloubení pohledů na kauzalitu činí na pozadí tzv. běžného, povrchnějšího vědomí či myšlení a hlubší, tzv. rozvažovací reflexe.

¹⁸A tento účinek jako účinek z této příčiny, současně.

¹⁹Poznamenejme na okraj Hegelova menšího zkoumání otázky vzájemného působení v příčině: takovou cestou by se autor logizujícího ontologismu absolutní ideje dostal k otázce "Co stojí proti ideji?". Tím by asi popřel sám svá východiska i vyústění. Možná i proto se takovým problémům nevěnoval (či nemohl věnovat, ať již si je uvědomoval či nikoliv).

²⁰Nemůžeme však jinak: neboť vzájemné působení je samo takové povahy, že každé jeho určení je opět překonáváno ([5], 277).

²¹Ve vysvětlení živé přírody a specifiky jejího vzájemného působení se Hegel na více místech odlišil od mechanicismu působení mechanicky se pohybujících neživých věcí. V určení specifičnosti "nadmechaničnosti" však logicky "překmitl" až do neodlišnosti s lidskou interakcí. Svým způsobem tak předjímal problémy, které se diskutovaly i v neovitalismu na přelomu 19. a 20. století. Postupně byly řešeny až ve 30. letech Bertalanffyho pracemi o regulování v otevřených biosystémech (či systémech vůbec). Skončily v polovině století iniciativou N. Wienera a dalších při založení a rozvoji kybernetiky.

²²Přímo tímto způsobem uvažuje Hegel v dalších částech práce, které již nepojednávají speciálně o kauzalitě. Například uvádí, že pojem je principem všeho živého, že jej musíme pokládat za nekonečně tvořivou formu, která v sobě uzavírá i plnost obsahu a zároveň jej ze sebe propouští (ze sebe jej tvoří - pozn. autor.) ([5], 283 aj).

²³Odstavec sám má jen 11 řádků. Je uveden ihned pod nadpisem: "c. Vzájemné působení".

²⁴Teleologizující ontologismus by to byl v případě, že by předem byl cíl a účel proměn určen, ať již nějak sám o sobě, člověkem či Bohem.

²⁵Ve smyslu zahrnování částí do celku.

²⁶Ve smyslu podřazování jedinečného pod obecnější.

LITERATURA

- [1] HEGEL, G. W. F.: *Fenomenologie ducha*. Praha 1960.
- [2] HEGEL, G. W. F.: *Základy filosofie práva*. Praha 1992.
- [3] HEGEL, G. W. F.: *Dějiny filosofie, díl I, II, III*. Praha 1961-1974.
- [4] HEGEL, G. W. F.: *Filosofie dějin*. Praha 1933.
- [5] HEGEL, G. W. F.: *Malá logika. (Encyklopedie filosofických věd, I. díl)*. Praha, Svoboda 1992.
- [6] HEGEL, G. W. F.: *Logika ako veda. I., II*. Bratislava, Pravda 1985.
- [7] BERNAL, J. D.: *Věda v dějinách*. Praha, SNPL 1960, díl I.
- [8] BOORSTIN, D.: *Člověk objevitel. (Jak člověk objevoval svět a sebe sama.)*. Praha, Prostor, Knižní klub 1997.

Doc. PhDr. Ivan Ladislav Hruška, CSc.
Ústav filosofie a společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové
Víta Nejedlého 573
500 03 Hradec Králové
Česká republika
E-mail: ivan.hruska@uhk.cz